

METEOROLÓGIAI JELENSÉGEK MADÁCH KORÁBAN

METEOROLOGICAL PHENOMENA IN MADÁCH' AGE

Andor Csaba

1072 Budapest, Nyár utca 8., *teofilia50@gmail.com***Összefoglalás.** Az írás Madách Imre néhány, az időjárás eseményekhez kapcsolódó feljegyzéseit gyűjti össze.**Abstract.** The paper collects some notes from *Imre Madách's* writings about weather phenomena showing a different

Madách ifjúsága a reformkorra esett, 1837-től 1840-ig Pesten tanult az egyetemen. Az időjárás eseményekről sajnos nem számolt be édesanyjának írt leveleiben, egyes esetekben mégis következtetni lehet azok tartalmából a levegő hőmérsékletére. 1837. december 17-én írta: „A hidat 14-ben kivették, bár még jég nem megy.” Vagyis a Pestet és Budát összekötő hajóhidat ezek szerint ebben az évben december 14-én kellett szétszedni. 1838. december vége felé pedig ezt olvassuk az egyik levelében: „Két pulyka az úton megfagyott.” Pesten ugyanis Madách és két öccse részére egy kisebb háztartást tartott fenn édesanyjuk, Majthényi Anna: egy szolgálóval, egy nevelővel és egy szakácsnővel. Az élelmiszert rendszeresen szekér vitte nekik Alsósztrégováról. De nem egyenesen Pestre, hiszen ekkora távolságot (kb. 120 km) legfeljebb váltott lovakkal lehetett volna egy nap alatt megtenni. Az utazások alkalmával minden esetben Csesztvén töltöttek egy éjszakát. Ezek szerint a pulykáknak túl hosszú volt a Csesztvétől Pestig tartó út. Ugyancsak 1838. december végén írta: „Már a hidat kivették, és sok jég megy a Dunán.” Arról viszont semmit sem tudunk, hogy 1838. március 15-én, a pesti árvíz idején mi történt Madách Imrével. Az biztos, hogy Pesten tartózkodott, március 31-én ugyanis egy Alsósztrégováról keltezett levelében azt írta, hogy előző napon érkezett haza. Nem lehetett tehát két héttel korábban otthon. (Csak tavasszal és nyáron volt szünet az egyetemen, a tavaszi szünet időszakába pedig mindig beleesett húsvét is. 1838-ban április 15-én volt húsvét vasárnapja.) Az információhiánynak van egy kézenfekvő oka: nem volt kinek írnia, mert ekkori két levelezőpartnere: édesanyja és barátja, Lónyay Menyhért (aki az évfolyamtársa volt) szintén Pesten tartózkodott. A Madách fiúknak (és a személyzetnek) édesanyjuk a mai Kálvin téren (akkor Széna térnek nevezték) bérelt lakást, az pedig egy korabeli litográfián jól látható, hogy a református templom és az attól balra álló ún. oroszlanos ház (*Némethy, 1938*) vízben állt (ez a két épület a mai napig megmaradt a tér egykori házaiból, a többit lebontották azóta, így azt az épületet is, ahol a Madách fivérek laktak). A család tehát közvetlen tapasztalatokat szerezhetett március 15-én az árvízről.

Ebben az időszakban a műveltség még elképzelhetetlen volt természettudományos műveltség nélkül, így az értelmiség széles körében váltak ismertté az árvízzel kapcsolatos mérési adatok és magyarázatok. Madách egyetemi éve alatt előfizetett az Athenaeum c. hetente kétszer megjelenő lapra, amelynek szerkesztői (Toldy Ferenc, Vörösmarty és Bajza) irodalommal foglalkoztak ugyan, ám a lapban hasonló terjedelemben voltak tudó-

mányos és szépművészeti tárgyú írások, az előbbin belül pedig a természettudományos cikkek túlsúlyát lehetett megfigyelni. Az árvízzel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat is ebből a lapból ismerhette meg az ifjú költő. 1838 nyarán Vásárhelyi Pál írt több részből álló tanulmányt a lapban *A 'budapesti állóhid' tárgyában* címmel. (Nem elírás, nem hivatalosan már ekkor használták a Budapest elnevezést!) A lap július 5-i számában éppen egy olyan folytatását olvashatta a cikksorozatnak Madách, amely nem a tervezett állóhídról, hanem teljes egészében a március 15-i árvízről szól (*Vásárhelyi, 1838*). Vásárhelyi egy érdekes empirikus megfigyeléssel kezdte az írását: a Dunán a jég beállásakor mért vízszint mindig alacsonyabb volt, mint a tél végi jégzajlás megindulásakor mért vízszint. Ennek illusztrálására az 1818-tól 1836-ig tartó időszak pesti adatainak táblázatát közölte. Mint emlékeztető, a visszaduzzasztott víz volt a március 15-i árvíz fő oka, amit a Csepel-szigetnél feltorlódott jég idézett elő. A veszélynek egyébként voltak előjelei, hiszen már január 6-án volt egy kisebb áradás, 6,5 méteres vízszinttel, ami a téli időszakban nagyon magas vízállásnak számított. A cikk egyik érdekessége, hogy bizonyos iskolázottságot feltételezett az olvasóról, hiszen egy olyan képlet is volt benne, amelyben négyzetgyökjel szerepelt.

A következő év nyarán is érdekes jelenségnek lehetett volna tanúja Madách, ha szűkebb szülőhazájában, Nógrádban tartózkodik. 1839. június 30-án ugyanis „Balassagyarmathoz közel nagy hó esett” (*Réthly, 1998a*). Ekkor azonban Pesten volt, és feltehetően a vizsgákra készült; csak egy hónappal később utazott haza.

Egy későbbi és jóval ritkább természeti jelenséget azonban esetleg ő maga is láthatott. 1851. december 18-án „Holdszivárványt láttak Balassagyarmaton” (*Réthly, 1998b*). Ekkoriban Csesztvén tartózkodott, de elég gyakran bejárt a néhány kilométerre fekvő Balassagyarmatra. Az eseményt életrajzi regényének írója, Harsányi Zsolt több helyen is megemlégett a különböző írásaiban, de eltérő időpontokkal; a forrás nyilván a Pesti Napló lehetett, hiszen Réthly Antal is arra hivatkozott.

Madách korában az időjárást a stratégiailag fontos területeken, így pl. a közlekedésnél és hírközlésnél figyelembe kellett venni. Látszólag érthetetlen, hogy a korabeli posta Nógrád megyeszékhelyéről, Balassagyarmatról miért Rétságon keresztül vitte a leveleket a szomszédos Hont megyeszékhelyére, Ipolyságra? Hiszen ez hatalmas kerülő út! Nem volt a két Ipoly menti város között közvetlen út? Nyilván volt, de nem mindig lehetett használni. Az elmúlt években is volt rá példa, hogy az Ipoly helyenként előtölte a part menti utakat, és egy időre akadályozta a

közúti közlekedést. El lehet képzelni, hogy Madách korában milyenek lehettek áradások idején az útviszonyok. A postának azonban áradások idején is működni kellett, ez a magyarázata a kerülőútnak. Az Ipolyt persze nem lehetett minden esetben megkerülni, a postai küldeményeknek valamiképpen el kellett jutniuk a túlsó partra is. Egyetlen pontja volt a folyónak, ahol ezt áradások idején is biztosítani lehetett: a Nógrádszakál melletti Ráróspuszta. Itt volt ugyanis az Ipoly egyetlen kőhídja. Ennek megfelelően Nógrádszakálban is volt egy postaállomás, ez volt az Alsósztregovához legközelebbi, Madách is ezen a postaállomáson keresztül küldte, ill. kapta a leveleket. (Ez a korabeli címzésekből derül ki, amelyeken az útvonalat mindig fel kellett tüntetni. Egy Pestről küldött levél címzése így nézett ki: Vác – Rétság – Balassagyarmat – Nógrádszakál – Alsósztregova. Erre többek között a teljesen azonos nevű települések miatt is szükség volt: pl. több mint 20 Szentmárton nevű község volt akkoriban. Csak a XIX. század végén kezdték egyértelműsíteni a helyneveket. De pl. az utolsó hivatalos magyar helynévtár szerint 1913-ban még mindig két Brassó volt: egy nagyváros a Székelyföldön és egy apró falu Hunyad vármegyében. Az idősebbek még emlékezhetnek rá: valaha a csehszlovák térképeken Praha I-gyel jelölték az ország fővárosát, Prágát, és Praha II-vel Gácsprágát.) Az időjárásnak és az útviszonyoknak a kapcsolata azonban egy ponton jelentősen eltért a napjainkban megszokottól. Madách unokaöccse, Balogh Károly írta, visszaemlékezve az Alsósztregován töltött gyermek- és ifjúkorára: „A telek hidegek voltak, mintha általában hidegebbek voltak volna abban az időben. De különösen hidegek voltak azok a sztregovai völgyben. Észak felől nyitott kapuján csak úgy áradt be a tótság hegyeinek fagyos lehelete. Nem voltak most bukkanók, zökkenők, kátyúk, gidrek-gödrök a völgyi utak egész vonalán. Eligazított mindent, s betakart tiszta fehér, vastag, puha palástjával a legjobb útmester – a hó” (Balogh, 1996).

A fagy önmagában kevés volt a kedvező útviszonyokhoz. Igaz, hogy nem akadtak el a szekerek és hintók a kátyúkban (amire tavasztól őszig mindig lehetett számítani), de a fagyott földön döcögő járművön legalább olyan kényelmetlen volt az utazás, mintha napjainkban egy úton folyamatosan helyeznék el a fekvőrendőrköt. Ám ha a fagy kellő mennyiségű hóval párosult, akkor egyszerűen ideálissá váltak az útviszonyok (helyenként nem is kellett az úttal törődni, sík vidéken akár „toronyiránt” is elindulhatott a jármű). Persze, ilyenkor az erre a célra sokkal alkalmasabb szánnal történt a közlekedés.

Amikor 1862 januárjában Madách megkapta *Az ember tragédiája* 20 tiszteletpéldányát, amelyeket Arany János postán küldött el neki, éppen ideális volt az időjárás az utazáshoz: kemény tél volt, nagy hóval Alsósztregován. Az ismerősöknek szánon vitte el a költő a művét.

Ez a példa azért is érdekes, mert kiderül belőle, hogy van valami, ami az elmúlt 150 évben gyorsabb ütemben változott, mint az időjárás, ez pedig a társadalomnak az időjáráshoz való viszonya. Mostanában tavasztól őszig könnyebb a közlekedés, hiszen a magasított aszfalt utak-

ról lefolyik az esővíz; ugyanakkor az ilyen utak kiváló hófogók is, így aztán nem csoda, hogy szeles időben több méteres hótorlaszok alakulnak ki, különösen ott, ahol a magas és nagy közegellenállású kamionok kedvezőtlen aerodinamikai tulajdonságukkal (amely a mozgásukra merőleges irányban még rosszabb) tovább növelik a hóakadályokat.

Madách életében volt egy Magyarországon ritkán látható jelenség: az északi fény. Ezt egy azóta sem tapasztalt erősségű napkitörés idézte elő 1859. szeptember 1-jén. Tudjuk, hogy az Egyesült Államokban, de más országokban is megfigyelték a sarki fényt, és pedig olyan helyeken is, amelyek Magyarországnál is délibb fekvésűek. (Ez volt az első eset, amikor a napkitörésnek a társadalmi hatását is észlelni lehetett: a távírók jelentős része ugyanis tönkrement: a távvezetékekben indukált áram sok helyen tönkretette a jelfogókat.) Csak sajnálhatjuk, hogy erről Réthly Antalnál csak egy debreceni megfigyelés alapján értesülhetünk (Réthly, 1998c); úgy látszik, a korabeli sajtó nem foglalkozott az esettel, hiszen ha Debrecenben megfigyelték, akkor nehéz elképzelni, hogy sehol másutt nem észlelték a Kárpát-medencében. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a jelenséget az a nem túl nagy számú megfigyelő sem ismerte fel, aki már hallott róla, ezért aztán senki sem tulajdonított különösebb jelentőséget a szokatlan fényjelenségnek. Ami Madáchot illeti, ő a természettudományos tárgyú feljegyzéseiben a sarki fényre is tett egy utalást: „Nordlicht – földmagnetizmus” (Halász, 1942). Valamit tehát tudott az *aurora borealis*-ről; az utalásból arra következtethetünk, hogy feltehetően egy német nyelvű könyvben vagy folyóiratban olvasott róla és a földmágnességgel való kapcsolatáról. Egyáltalán nem biztos azonban, hogyha esetleg látta, akkor azzal is tisztában volt, hogy mit lát; az előzetes ismeretek olykor nem elősegítik, hanem gátolják a felismerést, az azonosítást. Talán nem hitt volna a szemének, és arra gondolt volna, hogy képtelenség az északi szélességnek ezen a fokán sarki fényt látni, s mivel annak színe a debreceni észlelés szerint „veres” volt, inkább egy távoli tűzvész által előidézett légköri jelenségre gyanakodott volna.

Irodalom

- Balogh, K., 1996: Gyermekkorom emlékei. *Madách Irodalmi Társaság*, Bp., pp. 100
- Halász, G. (szerk.), 1942: Madách Imre összes művei II. *Révai*, Bp., pp. 793
- Némethy, K. (szerk.), 1938: A pest-budai árvíz 1838-ban. *Budapest Székesfőváros kiadása*, Bp., 9. kép
- Réthly, A., 1998a: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. k. *OMSZ*, Bp., 408.
- Réthly, A., 1998b: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. k. *OMSZ*, Bp., 484.
- Réthly, A., 1998c: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. k. *OMSZ*, Bp., 502.
- Vásárhelyi, P., 1838: A 'budapesti állóhíd' tárgyában. *Athenaeum* 1838. II. félév 2. sz. (1838. július 5.) 25–35. hasáb.